

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ
БӘРІМБЕК БЕЙСЕНОВ атындағы ҚАРАҒАНДЫ АКАДЕМИЯСЫ

Заң институты

Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы

«ПО қызметкерлерінің кәсіби этикасы» курсы бойынша дәріс

**ПО ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ КӘСІБИ ЭТИКАСЫНЫҢ
КАТЕГОРИЯЛАРЫ.**

(I дәріс)

Қарағанды
2016

Дәрісті жалпы білім беретін пәндер кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі, полиция майоры М.Е. Уалиев дайындады.

Дәріс жалпы білім беретін пәндер кафедрасының ПӘС отырысында қарастырылды. 2016 жылғы 3 мамырдағы №9 хаттама.

Дәріс кафедра отырысында талқыланды және бекітілді. 2016 жылғы 24 мамырдағы №19 хаттама.

Пікір берушілер: Н.Е. Елікбаев – ф.ғ.д., «Болашақ» Қарағанды Академиясы жалпы білім беретін пәндер кафедрасының профессоры;

Оспанова Г.С. – з.ғ.к., «Болашақ» Қарағанды Академиясы заң пәндері кафедрасының профессоры.

Б.Б. Кошегулов – з.ғ.к., Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы қылмыстық құқық және криминология кафедрасының доценті.

I Дәріс жоспары:

Кіріспе

1. Кәсіби борыш. Кәсіби әділдік. Кәсіби ар-намыс. Кәсіби ұят. Кәсіби бедел.
2. Этика категорияларының жалпы сипаттамасы. Олардың ерекшеліктері мен әлеуметтік функциялары.

Қорытынды

Кіріспе.

Барлық ғылым түрлеріндегі сияқты этикада да бірқатар категориялар бар. Категориялар заңдармен, қағидалармен, әдістермен біріге отырып, кез-келген ғылымның мазмұнының негізін құрайды. «Категория» сөзінің өзі грек тілінен шыққан. Ол арқылы шынайы өмірдің маңызды жақтарын көрсететін мейлінше жалпы түсініктер сипатталады. Ол — адам танымының өзекті пунктері.

Этика категориялары — моральдың ең мәнді жақтары мен тұстарын көрсететін, ғылым ретіндегі этиканың теориялық аппаратын құрайтын жалпы түсініктер. Этика категориялары адамгершілік сананың теориялық деңгейінде өмір сүреді. Олар — рухани, идеалды тәртіптің құрылымдары, болмыстың адамгершілік жақтарының субъективтік көрінісі, әлеуметтік құбылыс ретіндегі мораль туралы жүйеленген, ғылыми негізделген, теориялық білімдер жиынтығы.

Сонымен қатар, моральдық құбылыстардың көрініс табуы тек теориялық деңгейде ғана жүзеге асырылмайтындығын ескеру қажет. Олар нақты сезімдер. Көзқарастар, арман-тілектер және т. б. түрде карапайым сананың деңгейінде де көрініс табады. Жоғарыда аталған екі деңгейде де, көрініс тапқан

элементтер бірдей сөздермен сипатталады. Мысалы, борыш категориясы бар екені белгілі, сонымен қатар жеке тұлғаның борыш туралы көзқарасы да бар.

1. Кәсіби борыш. Кәсіби әділдік. Кәсіби ар-намыс. Кәсіби ұят. Кәсіби бедел.

Борыш категориясы — этикадағы маңызды категориялардың бірі. Ал кәсіби этикадағы оның алатын орны тіпті ерекше. Мораль саласын жеткілікті негіз бен міндеттіліктер саласы деп те атайды: қайырымды бол, адал бол, әділ бол. Борышта басқа категорияларға қарағанда міндетті себепті жақ әлдеқайда жоғары дамыған. Ол тек идеяға нақты анықтама беріп қоймайды, сонымен қатар, оған бұйрықтық сипат береді: шақырады, талап етеді, оның жүзеге асуын қалайды. Борышты адам болу — оның мәнін, талаптарын білу ғана емес, осы талаптарды тәжірибеде сақтау да.

Көптеген ғұламалар борыш сезімін жоғары бағалаған. И. Кант жазғандай, борыш — адамды өзінен өзін жоғары етіп қоятын ұлылық. А. Блок та оған қосылғандай: «Борышыңды ұмытпа, ол — бұл әлемдегі жалғыз әуен. Борышсыз өмір де, құштарлық та жоқ» деген.

Борыш категориясы кең қолдауды тапқан сала болып ежелден бері әскери және құқық қорғау қызметтері саналады. Осы салаларда шынайы да, жалған да борыш адамдарға әсер етуші негізгі күш ретінде қолданылып келген және әлі де қолданылуда. Сол себепті де, мансапқорлық мақсаттарға жетуде осы категорияны пайдалану жиі кездесіп жатады. Мұндай борыш шынайы ма, жалған ба — оны анықтау өте қиын.

Құқық қорғау органдарының қызметкерінің кәсіби борышы қоғамдық борыштың құрамдас бөлігі бола тұра, өзінің объективтік және субъективтік көрінісі бойынша адамгершілік сипатқа ие. Борыштың объективтік мазмұнының моральдық құндылығы оның ең жоғарғы және әділ міндетті шешуге бағытталуымен тығыз байланысты. Бұл міндет — тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қорғау, өз мемлекетінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету, құ-

қықтық тәртіпті нығайту. Алайда, әскери борыштың шынайы мүмкіндіктері субъективтік адамгершіліктік қатынаспен толықтырылғанда ғана айқын көрінеді. Себебі, адам қоғамдық міндеттерді өзінің жеке міндеттеріндей қабылдап, сезінгенде ғана, өз қызметіне бар жан-тәнімен берілгенде ғана борыш туралы сөз қозғауға болады.

Құқық қорғау органдары қызметкерінің борышы — тұлғаны, қоғамды және мемлекетті қорғаудың объективтік қажеттіліктерінен туындайтын, мемлекеттік-құқықтық талаптармен және адамгершіліктік ішкі сезімдермен толықтырылатын ерекше міндет.

Негізгі тілек пен борыштың сәйкес келуі адамгершілік үшін ерекше бір мәселе. Борыш пен тілектің объективтік талаптарының сәйкес келуін түрлі ғалымдар түрліше түсіндіреді. Кейбір ғалымдардың ойынша, міндетті нәрсе мен қалаулы, нәрсенің арасында ешқандай қарама-қайшылықтар жоқ. Алайда, кез келген адам эмпирикалық жол арқылы басқаша қорытындыға келе алады. Әрине, қоғамдық міндеттілікті өзіндік талап ретінде түсіну міндеттілік пен қалаушылықтың арасын біршама қысқартады. Мұндай жақындастыққа күмән жоқ, бірақ, ол ешқашан абсолюттік сипатқа ие бола алмайды және міндеттілік пен қалаушылықтың арасындағы белгілі бір қарама-қайшылықтарды жоя алмайды. Сонымен қатар, борыш пен тілекті бірін-бірі жоққа шығаратын талпыныс, оларды мәңгілік қарама-қайшылық ретінде қарастыратын көзқарас та дұрыс емес. Ақиқат осы екі көзқарастың ортасында деген дұрыс болар. Борыш пен тілек — бірін-бірі жоймайтын қарама-қайшылықтар, Олар бір-біріне жақындасуы немесе бір-бірінен алшақтауы мүмкін, бірақ іс жүзінде бірін-бірі ешқашан жоймайды. Бұл жерде ерекше атап өтетін бір жайт — ақыр аяғында борыш белгілі бір тілекке жетуге негіз болып табылады, ал тілекті дұрыс түсіну борышты нәтижелі орындауға алып келеді. Борыш сезімі жоғары дамыған тұлға әрқашан өзінің субъективтік талаптары мен құштарлықтарынан жоғары тұра алады және өзін борыштың талаптарына бағындыра алады. Осылай, міндеттілік белгілі бір дәрежеде

тілекке айналып, сыртқы талпыныстан тұлғаның ішкі талпынысына ауысады. Борыш пен тұлғаның талпыныстары, күштарлықтары арасындағы, борыш пен өзін-өзі сақтап қалу сезімінің арасындағы қарама-қайшылықтар тапсырылған істің жүзеге аспай қалуымен қатар құқық қорғау органдарының қызметкері үшін өте ауыр салдарға әкеп соғады. Тіпті, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жүріс-тұрысының механизмі, олардың ұжымындағы адамгершіліктік қатынастардың мәні үш маңызды факторға негізделеді:

- қызметкердің ұжымнан, мемлекеттен және қоғамнан тәуелділігі, абырой сезімінен көрініс табатын оның қоғамдық қолдауға мүдделілігі;
- объективтік анықталған мүмкіндіктер түрінің шегінде қызметкердің белгілі бір жүріс-тұрыс түрін таңдау мүмкіндігінен көрініс табатын тәуелсіздігі, бостандығы;
- өз әрекеттерінің «еркіндігінің» нәтижелері мен салдары үшін қызметкерлердің жауапкершілігі, яғни, әрбір жекелеген қызметкердің ұжым мен қоғам қалыптастырған адамгершіліктік нормалар шегінде өзінің моральдық таңдауына жауап беру міндеті.

Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің адамгершіліктік борышының объективтік және субъективтік жақтары болады. Объективтік жақ — мемлекет пен қоғамның қауіпсіздігін қорғау, оның азаматтарының құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету қажеттігімен анықталады. Субъективтік жақ — мемлекеттің құқық қорғау органдарының алдына қойған төмендегідей нақты міндеттерімен анықталады: құқықтық тәртіпті нығайту, мемлекет пен қоғамның қауіпсіздігінің, оның азаматтарының құқықтары мен бостандықтарын қорғауға байланысты өзіне жүктелген міндеттерді орындаудағы қызметкерлердің саналылығы және жауапкершілігі, әрбір қызметкердің борыш талаптарын, жалпы істегі өз орны мен ролін түсінудегі өзінің борышқа деген ішкі сезімін анықтаудағы, өзіне—өзі жоғары талаптар қоя білудегі қабілеті мен дайындығы.

Құқық қорғау органдарының кейбір мақсат—міндеттері ерікті және мақсатқа жетелеуші қызметке айналады, себебі, оларды қызметкерлер әділ әрі ақиқат ретінде қабылдайды. Ішкі қозғаушы себеп құқыққорғау органдарының әрбір қызметкерінің адамгершілік борышының мәніне тұлғаның адамгершіліктік күштерінің қайнар көзі ретінде еніп кетеді.

Ескеріп өтетін бір жайт, қоғамдық борыштың талаптары қоғамның барлық мүшелері үшін бірдей. Алайда, құқыққорғау органдары қызметкерлерінің еңбегі ерекше. Олардың борышына қойылған талаптардың ерекшеліктерін олардың алдына қойылған міндеттерімен, олардың қызметтерінің ерекшеліктерімен байланыстыруға болады. Мұндай қызмет жоғары жауапкершілікті, ұйымдастырушылықты және адамгершілік, физикалық күштерін барынша пайдалануды талап етеді.

Құқыққорғау органдары қызметін ұйымдастырудың ерекшелігіне қарай олардағы адамгершіліктік қатынастар азаматтық өмірдің басқа салаларына қарағанда құқықтық нормалармен әлдеқайда жан-жақты реттелген. Сол себепті де, борыш — тілек емес, ол ең алдымен, мемлекет пен қоғамның талабы және бұл талаптың орындалуы міндетті сипатқа ие. Борыштың адамгершіліктік мазмұны заң күшіне ие құқықтық талаптармен бекітіледі. Борыштың адамгершілік сезімі арқылы көптеген жоғары қасиеттер ашылады. Олар: саналы ынта, қайрат, абырой, қоғамдық міндеттерге деген белсенді қатынас.

Кәсіби борышты тікелей көрсететін және бекітетін қатынастардың барлығы адамгершіліктік және құқықтық беделге ие. Моральдық нормаларды бұзу көп жағдайларда заң нормаларын бұзуды да білдіреді. Антта, жарғыларда, нұсқауларда көрініс табатын заңды рәсімделеген борыш талаптарында моральдық бағалау мен құқықтық норма бірдей орын алған. Кәсіби борыш саласында моральдық күші жоқ заңды талаптар болмайтыны секілді құқықтық белсенділігі жоқ адамгершілік нормалары да болмайды.

Алайда, құқыққорғау органдарының қызметін реттейтін құқықтық актілерде қоғамдық талаптардың бұл екі түрінің өзара әсері әлдеқайда тығыз, әрі тереңірек. Құқықтық және адамгершілік нормалар ұйымдастырушылық нақтылық пен тәртіптің жоғары деңгейін қамтамасыз етеді. Кәсіби борыш белсенді күшке ие, ол қызметкерлердің істері мен ойларын жұмысты нақты және мерзімінде орындауға, барлық күшін қойылған мақсаттарға жетуге бағытталатын ұмтылыспен толықтырады.

Кәсіби борышта құқықтық және адамгершіліктік талаптарды нақты бөліп қарастыруға болмайды. Борыштың құқықтық жағының ерекше қасиеті болып қатысты болса да, жоғарғы бақылаудың болуы, әкімшілік санкцияны қолдану мүмкіндігі және ережелерді орындамаудағы жазалаудың орын алуы болып табылады. Ал моральдық нормалар ішкі сенімнің, ар-намыстың негізінде және қоғамдық көзқарас күшінің әсер етуімен жүзеге асырылады. Осы жерде борыштың екі жағы біртұтас сипатқа ие болады.

Яғни, кәсіби борыш құқықтық және адамгершілік жақтардың біртұтастығын білдіреді, себебі, моральдық талаптар мемлекет еркімен сәйкес келеді. Құқықтық санкция мен моральдық итермелегіш күш құқыққорғау органдарының қызметкерлерінің санасы мен еркіне әсер етуде түрліше сипатқа ие. Құқық жедел түрде әсер етеді, ал ішкі сеніммен, моральдық итермелегіш күшпен жүзеге асырылған әрекеттер негізділікке, тұрақтылыққа ие, алайда, моральдық тұрғыдан дайындығы бар қызметкер өз әрекеттерін адамгершіліктік қағидаларға сәйкес қатаң түрде жүзеге асыру үшін уақыт қажет. Құқықтық санкция бірден әсер етеді және жекелеген қызметкерлерге мемлекеттік мәжбүрлеуді қолданумен сипатталады. Адамгершіліктік талаптар адамның әрекеттерінің барлық түрлеріне таралады. Олар қызметкерлердің қатынастарындағы өзгерістерді бағалау мен көрініс табу жағынан белсенді сипатқа ие.

Адамгершіліктік борыштың маңызды құрамдас бөлігі болып өзіндік тәртіп табылады. Егер жеке сеніммен, ар-намыспен сәйкес келмесе, құқық-

тық әсер ету күші де, ұжымның әсері де жедел-қызметтік іс-әрекеттерде қызметкердің моральдық нормаларды сақтап, өз мінезінің беріктігін көрсетуінің кепілі бола алмайды. Ең алдымен, адамның борышқа деген адамгершілік қатынасының жоғарғы дәрежесі қажет, борышты орындау ар-ожданның талабына сәйкес болуы тиіс және кәсіби борыштың басты көрінісі ретіндегі тәртіп өзіндік тәртіпке айналуы тиіс. Себебі, өзіндік тәртіп дегеніміз кәсіби борыштың талаптарын орындау қажеттігін түсіну, өз әрекеттерін кәсіби борыш талаптарына келістіруге дайындық, ішкі мүдделілік. Анттың, жарғылардың, өз басшыларының талаптарын орындаудағы ішкі дайындық, оны қажеттік ретінде түсіну — жауапкершіліктің ең жоғарғы көрсеткіші, кәсіби борышты мәжбүрлеу арқылы емес, өз ар-ожданына қарай, ерікті орындау дайындығы. Борыш пен жеке моральдық сезімдер арасында, борыш пен ар-ождан арасында оңтайлы қатынастарды орнықтыру борыштың талабы ретіндегі қоғамдық тәртіптің өзіндік тәртіп деңгейіне көтерілуіне алып келеді. Борыш адамгершіліктік қажеттілікке айналады. Сол себепті де, өзіндік тәртіп дегеніміз борыш пен ар-ожданның жақындасуы негізінде жүзеге асырылатын, жоғары адамгершіліктік сипатқа ие мінез-құлық қалпы.

Алайда, кәсіби борыштың қоғамдық қажеттігін түсіну, сезіну — өзіндік тәртіптің бір жағы ғана. Оның екінші жағы болып алдыға қойылған міндеттерді орындау шегіндегі жүріс-тұрысты тандау бостандығы, ерік бостандығы болып табылады. Орындаушылық қасиет ынтамен өз дербес шешімі үшін жауапкершілікті мойнына алуға дайындықпен толықтырылғанда ғана қызмет үшін маңызды сипатты иеленеді. Ынтаның болмауы орынаушылықтың адамгершілік құндылығын жоғалтады, ал орындаушылықсыз ынта — тәуекел ретінде көрсетуге тырысатын кемшілік. Саналы тәуекел жалпы мүдделерден, борышқа деген адалдықтан туындайды.

Ерекше атап өтетін бір мәселе, құқыққорғау қызметінде адамгершілік қатынастарды қалыптастырудың тәжірибедегі міндеті қызметкерлер қызметінің моральдық талаптары мәселесін шешуді қажет етеді. Кәсіби борышты

орындауды моральдық бағалау талабын анықтау қызметкер мен ұжымның жүріс—тұрысының себептерін зерттеуді талап етеді. Кәсіби борыштың адамгершілік өлшемі болып сөздер емес, мемлекет пен қоғамға, қызметкерлердің бір—біріне деген қатынасынан туындайтын істер табылады. Қызметкерлердің жоғары моральдық-патриоттық және кәсіби қасиеттері көп жағдайда олардың кәсіби және қоғамдық қызметке белсенді араласуы кезінде қалыптасатыны белгілі.

Құқыққорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби борышын орындаудың адамгершілік талабы түсінігіне оның тәжірибелік нәтижелерімен қатар жүріс-тұрыс себептері де кіреді. Жекелеген түрде қызметтің объективтік салдары (оның нәтижелері) да, субъективтік себептер (жүріс-тұрыс себебі) де кәсіби борышты орындаудың адамгершілік құндылығы туралы жауап бере алмайды.

Оны жүзеге асыру үшін қызметкердің алдыға қойылған міндетін орындаудағы жауапкершілігінің деңгейін, тұлғаның мәселелерді шешу мүмкіндігін және өз әрекеттерінің салдарын есепке алу деңгейін анықтаудың маңызы зор.

Сонымен қатар, қызметкердің нақты әрекетін адамгершілік тұрғыдан бағалау оның бұрынғы қызметін есепке алуға негіз бола алады.

Кәсіби қызметтің моральдық талабы қызметкерлердің адамгершіліктік күш-қайратын барынша дамытуға бағытталады және кәсіби борыштың субъективтік жағын тереңдетуге негізделеді.

Кәсіби этиканың маңызды категорияларының қатарына абырой категориясын жатқызуға болады. Кәсіби абырой — бұл өз борышын жан-тәнімен орындаудың жоғары әлеуметтік құндылығын (қажеттігін және маңыздылығын) құқыққорғау органдары қызметкерлерінің өздерінің түсінуі және оның қоғамдық көзқараспен танылуы. Абырой сезімі — бұл құқық қорғау органдары қызметкерлерінің істері мен әрекеттерінің қуатты қозғағыш күші.

Абырой категориясы қадір-қасиет категориясымен ТЫҒЫЗ байланыста. Бұл категориялар іс жүзінде өздерінің объективтік мазмұны бойынша сәйкес келеді, бірақ оларды нысандары бойынша ажыратуға болады. Абыройды бағалау — бұл қоғамдық көзқарасты бағалау, ал қадір-қасиетті бағалау — бұл, ең алдымен, тұлғаның өз қалауы бойынша жүзеге асырылады. Әрине, қадір-қасиетті бағалау қоғамдық көзқарастан алшақ жүзеге аса алмайды, алайда, бұл жерде өзіндік бағалау ерекше рольді иеленеді. Ал бұл бағалау, өз кезегінде, тұлғаның қоғам алдындағы жетістіктерін сезінуіне негізделеді.

Құқыққорғау органдары қызметкерлерінің басым көпшілігі — абыройдың адамдары. Бұл қасиет олардың қызметтік борышты орындауында көрініс табады. Оның ерекшелігі бейбіт өмір кезінде де қайраттылықты, ұстамдылықты, өз ісіне жан-тәнімен берілуді талап етумен сипатталады. Әрине, олар өз қызметінің маңыздылығы, борышты орындаумен байланысты тұрақты қауіп туралы ешкімге жария салып айтпайды. Олар өз міндеттерін жай ғана атқарады, халық осы үшін де оларға риза.

Құқыққорғау органдары қызметкерінің абыройын ол өзі қызмет етіп жүрген ұжымның, бөлімшенің абыройынан бөліп қарастыруға болмайды. Сол себепті де, ол өзінің қызметтес серіктерін ұятқа қалдырарлықтай әрекеттер жасамауға тырысады. Ұжымның абыройы — жеке қызметкердің де абыройы. Абыройды сүю құқыққорғау органдары қызметкеріне тән қасиет. Дұрыс түсінілген абырой жалпы іске кедергі жасамайды, керісінше, оны орындауға қосымша күштер береді. Ал абыройға табыну жағымсыз сезімдермен ұштасса, онда ол мансапқорлыққа айналады. Мұндай жағдайда адам өзінің пайдакүнемдік мақсаттарына жету үшін кез келген құралдар мен жолдарды пайдалануға дайын болады.

Қызметкер абыройы мен ұжым абыройының ұштасуы мақтаныш сезімін, яғни, құқыққорғау органдары қызметкерінің осы жүйеде қызмет ететіндігін сезінудің моральдық қанағаттанған сезімін тудырады. Соңғы жылдары құқыққорғау органдарының беделі қоғамдық көзқарас алдында біршама

төмендегенімен, құқыққорғау органдары жүйесін халық қажетті деп түсінеді және жалпы алғанда оған оң баға берілуде. Қызметкердің борышы — құқыққорғау органдарының беделін қоғамдық көзқарас алдында тұрақты түрде көтеріп отыру және бұл органдардың ең жақсы дәстүрлерін қайта жаңғырту. Құқыққорғау органдары қызметкерлерінің абыройы оның жақсы дәстүрлерге деген қатынасынан да көрініс табады. Дәстүрлерді ұмыту немесе оларды аяққа таптау қызметтік ортада қатаң сөгіс табатыны сөзсіз. Дәстүрлер — бұл тек тарих емес, сонымен қатар, қоғамдық тәртіпті қорғаушы жас буынды тәрбиелеудің қуатты құралы.

Сонымен қатар, дәстүрлерге сүйену олардың дамуын, алдыға қарай қозғалысын білдіретінін ескеріп өткен жөн. Құқыққорғау органдары қызметкерлерінің абыройы олардан болашаққа деген ұмтылысты, өзінің кәсіби міндеттерін орындау үшін жаңа әдіс-тәсілдерді және қазіргі заман техникасын меңгеруді талап етеді. Ол үшін басқа елдердің құқыққорғау органдарының жетістіктері мен жұмыс тәжірибесімен танысудың маңызы зор. Бұл біздің құқыққорғау органдарының абыройы мен қадір-қасиетін нығайтып, жоғарылата түседі, қызметкерлердің кәсіби борышын тиімді орындауға көмектеседі.

Абырой категориясының тағы да бір құрамдас бөлігі — өз сөзінде тұру. Сөзінде тұратын адам! Бұл — адамның маңызды қасиеті, тіпті, оны кейде абырой түсінігімен теңестіріп жатады. Сөз бердің бе — сөзінде тұр, уәде бердің бе — орында. Әйтпесе, адамдар сені сыйлаудан қалады және өтірікші, бос сөздің адамы деген атқа қаласың. Құқыққорғау органдары қызметкерлерінің абыройын құртатын басты кемшілік — айтқан сөзінде тұрмау. Ақыр аяғында мұндай қызметкер беделінен айырылады.

2. Этика категорияларының жалпы сипаттамасы. Олардың ерекшеліктері мен әлеуметтік функциялары.

Этикалық категориялар туралы сөз қозғай отырып, олардың ғылымның кейбір «қызметтік» функцияларын атқаратынын да атап өткен жөн. Бірінші-

ден, олар қоғамдық қатынастардың саласы ретіндегі моральды танудың таусылмас баспалдақтары. Екіншіден, олар танымның дербес құралы болып табылады. Үшіншіден, этика категориялары — моральдық танымның бірінші тәртіптегі мәннен екінші тәртіптегі мәні және т. б. дамуының, қозғалысының нысаны.

Басқа ғылымдардың категорияларына тән белгілерді, қасиеттерді иеленгенімен, этикалық категориялардың өзіне ғана тән бірқатар ерекшеліктері де бар.

Біріншіден, олар қоғамдық қатынастардың адамдардың жүріс-тұрысымен, олардың жақсылық пен жамандық борыш, абырой, әділдік туралы көзқарастарына сәйкес бір-біріне, қоғамға, мемлекетке, отбасына, ұжымға деген қатынасымен байланысты жақтарын көрсетеді. Алайда, мұндай жағдайларда олар әрқашан таза күйде көрініс таппауы да мүмкін, себебі, кейбір кездерде олар басқа ғылымдардың категорияларымен араласып кетеді де, сол категориялардың адамгершілік аспектілерін ашып көрсетеді.

Екіншіден, этикалық категориялар бағалаушылық, аксиологиялық сипатқа ие. Басқаша айтқанда, олардың барлығын жақсылық пен жамандық, қайырымдылық пен зұлымдық тұрғысынан бағалауға болады, ал олардың өздері осы бағалаудың нысаны ретінде көрініс табуы мүмкін: адал, тәртіпті, әділ, жауапкершілі мол адам және т. б.

Үшіншіден, олар адамдардың жүріс-тұрыстары мен қарым-қатынастарын реттеу құралы болып табылады, қоғамның адамгершілік талаптарын көрсетеді.

Төртіншіден, басқа да адамгершілік құрылымдар, қағидалар, нормалар, талаптар, ережелер және т. б. сияқты этика категорияларының беделі мен маңыздылығы қоғамдық көзқарастың немесе жеке тұлғаның өзіндік санасының күшіне негізделеді.

Бесіншіден, этика категорияларында, басқа ғылымдардың категориялары мен түсініктерімен салыстырғанда, қоғамдық қатынастардың эмоционалдық жағы мейлінше кең көрініс тапқан.

Жоғарыда айтылғандай, этика категориялары мазмұны бойынша объективті, ал нысаны бойынша субъективті сипатқа ие.

Мазмұнының объективтілігі, онда шынайы өмірде бар және адам санасынан тәуелсіз элементтер бар екендігін білдіреді. Бірақ, бұл мазмұн адамдармен түрліше бағалануы мүмкін. Мұндай бағалау бірқатар факторларға байланысты қалыптасады, олардың ішінен мыналарды атауға болады: тұлғаның интеллектуалдық дамуы, оның адамгершіліктік мәдениеті, өмір сүру салты. Міне, осындай факторлардың әсерінен белгілі бір өмірлік оқиғаны екі тұлға түрліше бағалауы мүмкін.

Этикалық категориялар саны жағынан өте көп, сондықтан ғылыми және тәжірибелік мақсаттарда оларды топтарға бөлу орын алған. Кейбір ғалымдар оларды құрылымдық және субстанционалдық (мәндік) деп екіге бөледі. Басқа бір ғалымдар мұндай бөлудің негізі ретінде басқа қағиданы ұсынады: белгілі бір категорияны функционалды ретінде қарастырып отырып, топтауды осы категорияның негізінде жүзеге асырады. Мысалы, Эпикур этиканың барлық категорияларын бақыт категориясына бағындырған. Аристотель ең маңызды деп игілік категориясын санаса, Кант борыш категориясына ерекше мән берген. Алайда, қазіргі кезде де осы мәселеге қатысты нақты бір көзқарас жоқ. Отандық этикада барлық категориялардың жиынтығын көп жағдайда моральдық құрылымының негізінде бөледі. Бұл құрылымның негізгі элементтері ретінде кейбір ғалымдар моральдық тәжірибені, моральдық сананы және адамгершіліктік өзіндік сананы таниды. Алайда, кеңірек таралғаны болып, басқа бір ғалымдардың моральдың құрамында моральдық сана, адамгершіліктік қарым-қатынастар және адамгершіліктік қызмет бар екендігін мақұлдайтын бағытты санайды. Жоғарыда аталаған екі бағыттың арасында ерекше атап

өтетіндей айырмашылықтар жоқ, себебі, екінші бағыттағы моральдық сананың құрамына бірінші бағытта аталған адамгершіліктік өзіндік сана кіріп кетеді, ал, адамгершіліктік қарым-қатынастар мен адамгершіліктік қызмет адамгершіліктік тәжірибені құрайды.

Моральдық сана белгілі бір деңгейде тұлғаның әрекеттерін, істерін және адамгершіліктік жүріс-тұрысын анықтайды; өз кезегінде, тек шынайы өнегелі тәжірибе ғана сананың өнегелілігінің дұрыстығына баға бере алады. Мысалы, борыш категориясы, оны тұлғаның түсінуі тек тәжірибе арқылы ғана тексерілуі мүмкін. Белгілі бір жайтты шынайы әрекеттерсіз, жай қарапайым түрде түсіну — бос сөз. Мысалы, бір жас офицердің өзінің қызметтік борыш талаптарына адал екендігін жариялай отырып, белгілі бір жауапкершілігі мол істен бас тартуы.

Этиканың категориялары бір-бірімен тығыз байланыстылықта болғаны соншалық, олар бір-бірінің мазмұнын ашады. Яғни, белгілі бір этикалық категорияның мазмұнын екінші бір этикалық категорияны пайдалану арқылы ашуға болады. Мысалы, абырой категориясын жауапкершілік, тәртіптілік, батылдық, ержүректілік және т. б. категорияларды пайдалану арқылы ғана түсінуге болады. Ержүректілік категориясының мазмұны батылдық, шыдамдылық, қажырлылық, қайраттылық және т. б. категориялардың көмегімен ашылады. Әділдік категориясын адамсүйшілік, шыншылдық, кішіпейілділік, еңбексүйгіштік және т. б. категорияларсыз түсіну мүмкін емес.

Жоғарыда аталған үш топтың категорияларын жеке-жеке талдауға тырысып көрелік. Бірінші топ — моральдық сана категориялары. Оларға мыналар жатады: моральдық қағида, моральдық норма, моральдық немесе этикалық категория, моральдық сенім, адамгершілік мақсат, моральдық тандау және т. б.

Негізі этикалық категориялардың барлығын моральдық сана категориялары деп те атауға болады, себебі, олар моральдың қандай жағын көрсетсе де

солардың барлығы моральдық санада тіркеледі. Моральдық сананың мәнді категориялары — қайырымдылық, зұлымдық, борыш, абырой, ар-ождан және т. б. категориялар жүйесінде орталық орынды иеленген, бірақ, оларды адамгершіліктік қарым-қатынастар мен моральдық тәжірибеден бөліп қарастыруға болмайды, себебі, мұндай жағдайда олар өздерінің негіздерінен айырылады да, бос абстракцияларға айналады. Қайырымдылық пен зұлымдық, әділдік пен әділетсіздік туралы жай өмірден тыс әңгімелердің ешбір мәні жоқ. Керісінше, олар демагогияға, немқұрайдылыққа әкелуі мүмкін. Ал егер моральдық сана категориялары шынайы қатынастар мен әрекеттерді көрсетіп, оларға белсенді түрде әсер етсе, онда олардың маңызы да артатыны сөзсіз.

Екінші топ категориялары — бұл адамгершіліктік қатынастар категориялары. Оларға мыналарды жатқызуды болады: адамгершіліктік өзара әрекеттер, адамгершіліктік шиелініс, моральдық бедел және т. б. Өзінің функционалдық ролі бойынша адамгершіліктік қатынастар моральдық субъектілердің өзара қарым-қатынастарының көрінісі болып табылады. Бұл қатынастардың адамгершілік деп бағалануының себебі мынада: олар достық, қастық, серіктестік, сенім, сыйластық, екіжүзділік және т. б. моральдық бағалаулармен сипатталады.

Үшінші топ категориялары — бұл моральдық тәжірибе немесе функционалдық жүріс—тұрыс категориялары. Оларда тұлғаның белгілі бір моральдық қасиеттерді тәжірибеде, күнделікті өмірде жүзеге асыру үрдісі көрініс табады. Мұндай категориялардың қатарына мыналар жатады: моральдық (немесе моральға қайшы) әрекет, моральдық салдар мен санкциялар. Олар арқылы моральдық борыш, абырой, батырлық немесе қорқақтық, әділдік немесе әділетсіздік, адалдық немесе сатқындық, кеңпейілділік немесе жауыздық және т. б. адамгершілік сана категориялары көрініс табады. Бұл топ категорияларында моральдың адамдар арасындағы қатынастарды реттеуші бітіндеп мақсаты ашылады.

Қорытынды.

Этикалық категориялардың ерекшеліктерін, түрлерін және мәнін қарастырудың теориялық қана емес, жалпы әдістемелік те маңызы өте зор. Оларсыз кәсіби—этикалық категорияларды талдау мүмкін емес, себебі, олар жалпы этика категорияларының нақтыландырушысы болып табылады. Бұл категориялардың сандық ауқымы өте кең, сондықтан да, біз олардың ішіндегі ең маңыздыларына ғана тоқталамыз, себебі, құқыққорғау қызметкерлерінің қызметінде олардың алатын орны ерекше.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылайтын болсақ, абырой категориясы құқыққорғау органдары қызметкерлерінің адамгершілік мәдениетінің ішіндегі ең маңыздыларының бірі Абыройды қадірлеу, бағалау — бұл борыш әрі күнделікті міндет. Абыройдың мазмұны белгілі бір дәрежеде адамның жалпы мәдениетінің деңгейіне, оның рухани және физикалық дамуына, мемлекет туралы ойлай білу қабілетіне тәуелді. Ал бұған үздіксіз, тұрақты үйрену керек.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 ж. (өзгерістер мен толықтырулар 2011 ж.).
2. Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. «Қазақстан - 2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты». Астана, 2012 жылғы 14 желтоқсан.
3. Назарбаев Н.Ә. Ғасырлар тоғысында. – Алматы, 1996
4. 2015 жылғы 18 қарашадағы Қазақстан Республикасының «Жемқорлыққа қарсы күрес туралы» Заңы.
5. «Қазақстан Республикасының құқық қорғау қызметі туралы» 2014 жылғы 29 желтоқсандағы Заңы. (өзгерістер мен толықтырулар).
6. Қазақстан Республикасы Президентінің 29.12.2015 жылғы «Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің этикалық кодексі» туралы №153 Жарлығы.
7. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «100 нақты қадам» Ұлт жоспары. 2015 жылғы 20 мамыр.
8. Қазақстан Республикасының Президенті – Ұлт Көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсу, реформалар, даму» атты жыл сайынғы Жолдауы. Астана, 30.11.2015 ж.
9. Ғабитов Т.Х. Заңгер этикасы. Оқу құралы. – Алматы, 2004
10. М.Е. Уалиев. Заңгердің кәсіптік этикасы. Оқу құралы. – Қарағанды, 2012 жыл.